

İrfan AYCAN, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*
(Ankara: Fecr Yayınları, 1990), 312 sayfa + Ekler. ISSN: 9789758190263.

Mustafa Yanç

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
mustafayanc@uludag.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-7960-1655>

Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye b. Ebî Süfyan'a devretmesiyle birlikte tarihte Hulefâ-i Râşidîn döneminin sona ermiş olduğu kabul edilir. Ardından tarih sahnesine çıkan Emevîler, İslâm topraklarına yaklaşık 90 yıl hükmetmişlerdir. Bu zaman diliminde başarılı fetih hareketlerine, birçoğu günümüze kadar ulaşan imar faaliyetlerine, ekonomik ve sosyal alanda restorasyonlara imza atan Emevîler, zaman zaman Müslüman kamuoyunu rahatsız edecek davranış ve tutumlarda da bulunmuşlardır. Bunlara Kerbelâ vakası, Hucr b. Adiy ve Zeyd b. Ali gibi şahsiyetlerin katledilmeleri örnek gösterilebileceği gibi, Yezid b. Muaviye ve Velid b. Yezid gibi halifelerin ahlak dışı davranışları da eklenebilir. Fakat Emevîleri İslâm Tarihi serüveninde farklı kılan en büyük özellikleri, onların Araçların idarede o döneme kadar tecrübe etmedikleri veliahtlık sistemini benimsemeleridir. Her ne kadar sonraki İslâm devletleri de veliahtlık ile idare edilseler de, genelde Emevîlere, özelde ise devletin kurucusu olarak kabul edilen Muaviye'ye yöneltilen en önemli eleştirilerden biri de veliahtlık sistemini uygulamaya koyarak selefleri olan Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamasını terk etmiş olmalarıdır. Yukarıda bahsi geçenlerden de anlaşılacağı üzere Emevîler dönemi pek çok karmaşık hadisenin baş gösterdiği bir zaman dilimidir. Dolayısıyla dönemin şartlarını daha iyi anlayabilmek ve olayların arasındaki ilişkileri kavrayabilmek için gerek bu dönemi gerek devletin kurucusu olan Muaviye b. Ebî Süfyan'ı konu edinen araştırma-

Geliş Tarihi/Received Date: 07.11.2020

Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.12.2020

Kitap Değerlendirmesi/ Book Review

Atıf/Citation: Yanç, Mustafa. “*Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*”, İrfan Aycan. Ankara: Fecr Yayınları, 1990. 312 sayfa + Ekler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2020), 659-664.

lara fazlaca ihtiyacımız vardır. Tanıtmayı hedeflediğimiz İrfan Aycan'ın¹ doktora tezi² olarak hazırlanmış bu kitabı, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın saltanata giden yoldaki mücadelesini konu edinmiştir.

Eser “Giriş” ve üç bölümden oluşmaktadır. “Sonuç” bölümün ardından Ceatani, Heyd, Hitti, Honigman ve Della Vida gibi oryantalist yazarlarının da yer aldığı, fakat ağırlığı Müslüman araştırmacıların ve eserlerinin oluşturduğu “Bibliyografya” bölümü bulunmaktadır. Müellif çalışmasını Muaviye'nin evlendiği kadınlar ve sahip olduğu çocuklarının bir seçeresi ile mevzubahis dönemin kapsadığı coğrafyayı gösteren üç farklı harita ile tamamlamıştır.

“Giriş” bölümünü iki alt başlık halinde ele alan Aycan öncelikle “Araştırmanın Metodu ve Kaynakları” hakkında bilgi vermiştir. Burada tarihinin yorumlayacağı hadiseler karşısında nesnel kalması, yine bunların arasındaki ilişkileri sebep-sonuç ilişkisini de göz önünde bulundurarak incelemesi, herhangi bir olay karşısında sonuca ulaşmadan önce mevcut bütün kaynakları toplaması, dolayısıyla rivayetlerde seçmecilikten kaçınması gerektiğini savunmuştur. Aycan siyasî olayların bir takım dinî sebeplerle izah edilmesinin yanlış sonuçlar doğuracağını belirtmiş, binaenaleyh sahabenin arasında vuku bulan bazı tatsız olayların içtihat farklılığıyla izah edilmesinin aksine meselenin derinine nüfuz ederek mantıklı sonuçlara ulaşılması gerektiğini savunmuştur. Eserinde takip ettiği metodu tanıtmalarının ardından müellif, araştırmasında istifade ettiği kaynakların türlerini dört başlık altında (1-Tarihi Bilgiler İhtiva Eden Kaynaklar 2-Edebiyat ve Şiir Ağırlıklı Kaynaklar 3-Neseb, Tabakât ve Vefyât Eserleri 4-Araştırma ve Makaleler) toplamıştır.

Aycan “Giriş” bölümünün ikinci alt başlığında “Emevî Ailesinin İslâm Öncesi Mekke Toplumundaki Yeri”ni tespit etmeyi hedeflemiştir. “Emevî” ismini Muaviye ile ilişkilendirmesinin ardından Muaviye'nin dedelerini -Kureyş kabilesini Mekke'de toplaması sebebiyle *Mücemmi'* olarak isimlendirilmiş olan- Kusay'a kadar sıralayan müellif, Kureyş kabilesinin Mekke'de iskân edilmesine değinmiş ve son olarak Muaviye'nin de mensubu olduğu Ümeyye oğullarının Hz. Peygamber'in (sav) ailesi olan Haşimîler ile aralarındaki çatışmayı konu edinmiştir ki bu çatışma -asabiyetin Araplar içindeki değeri göz önünde bulundurulduğunda- ilerde yaşanacak olan birçok hadiseye yön verecektir.

¹ Prof Dr. İrfan Aycan 1961 yılında Bolu'nun Gerede ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1982 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan Aycan, 1985 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezini, 1989 yılında ise aynı yerde doktora tezini tamamlamıştır. 1993'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doçentlik ve 2000 yılında profesör unvanını elde eden İrfan Aycan halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliğine devam etmektedir. Yurt içinde ve dışında birçok bilimsel toplantıda yer alan ve Emevîler dönemi ağırlıklı makale, kitap ve ansiklopedi maddeleriyle öne çıkan Aycan evli ve üç çocuk babasıdır.

² *Muaviye b. Ebî Süfyan: Hayatı ve devlet politikası* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 336 sayfa.

Birinci bölümde “Muaviye’nin Hayatı, Kişiliği, İdarî ve Siyasî Alanda Yükselişi” başlığı altında öncelikle Ebû Süfyan ailesi hakkında bilgi verilmiştir. Muaviye’nin babası Ebû Süfyan’ın risaletin Mekke döneminde Hz. Peygamber’i (sav) İslâm davasından vazgeçirmek için gönderilen heyete dâhil edildiği ve Ümeyye oğullarından ilk Müslümanın Muaviye’nin ablası Remle (Ümmü Habîbe) olduğu belirtilmiştir. Bedir savaşından sonra Mekke reisliğini üstlenen Ebû Süfyan’ın savaşta pek çok yakını kaybetmesi sebebiyle bu makama getirildiğini savunan müellif, onun bu şekilde teskin edilmeye çalışıldığını iddia etmiştir. Muaviye’nin annesi Hind’den ise genel itibarıyla Uhud Savaşı bağlamında bahsedilmiş ve Hz. Hamza’nın ciğerini çiğnemesinden dolayı Muaviye’ye “ciğer çiğneyen kadının oğlu” denildiği savunulmuştur.

Muaviye’nin Müslüman olmasıyla alakalı rivayetleri değerlendiren Aycan, onun İslâm’a girmesini aslından erkene çeken rivayetlerin varlığına işaret etmekle birlikte Muaviye’nin esas olarak Mekke’nin fethi günü Müslüman olduğunu savunmuştur. Hadis edebiyatında Muaviye hakkındaki haberleri Müslüman olmasından önceki ve sonraki rivayetler olmak üzere iki başlıkta inceleyen müellif, özellikle onun Müslüman olmasından sonraki rivayetlerin çelişkili olduklarını gözler önüne sermiştir. Muaviye’nin vahiy kâtipliği meselesini ele alan yazar, konuya ilişkin farklı rivayetleri değerlendirmiş ve onun vahiy kâtipliğinde bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Akabinde Muaviye’nin Arap dâhilerinden sayılması, okuma-yazma bilmesi, babasının Mekke reisliği döneminde adeta bir “prens” gibi yetişmesi, dönemin siyasî olaylarından ders çıkararak kurnaz bir siyasetçi olması, insanlarla ilişkilerini sağlam tuttuğu, cömert ve soğukkanlı olması gibi onun şahsiyetini ortaya koyan alamet-i farikadan bahsetmiştir.

Birinci bölümün ikinci başlığı altında Muaviye’nin “İdarî ve Siyasî Alanda Yükselişi” konu edinilmiştir. Öncelikle Muaviye’nin Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra ortaya çıkan Ridde hadiselerindeki konumu ortaya konmuş, akabinde Şam’a vali tayin edilen ağabeyi Yezid ile birlikte Şam’daki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Müellif Muaviye’nin hayatının bu aşamasını onun yükselişindeki sıçrama tahtası olarak değerlendirmiştir. 639 yılında Yezid’in vefat etmesiyle birlikte Halife Hz. Ömer’in kararıyla ağabeyinin yerine geçen Muaviye gerek Şam sahilindeki şehirleri İslâm topraklarına katmasıyla, gerek Anadolu üzerine gerçekleştirdiği sistemli seferlerle ismini duyurmayı başarmıştır. Bu fetihlerini Kıbrıs’ın İslâm topraklarına dâhil edilmesiyle taçlandırmak isteyen Muaviye, Hz. Ömer ‘den fetih harekâtı için izin almasına rağmen halefi Hz. Osman’ı razı edebilmiştir. Kıbrıs’ın fethinin ardından Rodos’un da fethedilmesi Bizans’ın karşı harekâta geçmesini gerekli kılmıştır. Muaviye Bizans’ın 1000 parçalık filosunu karşılamak üzere İslâm ordusunun ilk deniz filosunu kurmuş ve dönemin Mısır valisi Abdullah b. Sâd b. Ebî Serh’in de yardımıyla Bizanslılara karşı elde ettiği kesin zaferle İslâm tarihinin en parlak deniz muharebelerinden birine imza atmıştır.

İrfan Aycan “Hz. Ali - Osman Dönemi Olayları ve Muaviye” başlıklı ikinci bölümde öncelikle Hz. Osman’ın halifelığının son dönemlerine tekabül eden olaylarda genelde

valilerin, özelde Muaviye'nin etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Hz. Osman'ın valilerini Medine'ye dönemin mevcut sıkıntılarına çözüm bulmak amacıyla çağırdığı toplantıdan herhangi bir sonuç çıkmamasından bahsedilmiş ve Halife'ye yönelik baskının artması sebebiyle Muaviye'nin kendisini Şam topraklarına götürmek istemesi konu edinilmiştir. Müellife göre Muaviye, Halife'ye vefatından sonra halef olabilmek amacıyla böyle bir gayretin içinde bulunmuştur. Yine Muaviye'nin Medine'de meskûn sahabeleri Hz. Osman'ın başına bir hal gelmesi halinde üzerlerine yürümekle tehdit etmesi, Muaviye'nin yönetim merkezinde ağırlığını hissettirmeye çalışması ile izah edilmiştir. Halife'ye yönelik baskının artması ve evinin isyancılar tarafından muhasara edilmesiyle Halife Hz. Osman valilerinden yardım çağırısında bulunmuştur. Yardım çağırısının kendisine ulaşmasına rağmen Muaviye'nin Şam'dan yola çıkacak orduyu evvela geciktirdiği, ardından da Medine dışında beklettiğini iddia eden Aycan, Muaviye'nin Hz. Osman'ın ölüsünden daha çok istifade edebileceği düşüncesiyle kendisine yardımı geciktirdiğini savunmuştur.

Bu bölümün ikinci alt başlığı altında Muaviye'nin Hz. Ali'nin halifeliği dönemindeki durumu araştırılmıştır. Muaviye Hz. Osman'ın kanını talep etme iddiasıyla ortaya çıkmış olmasına rağmen aynı amaçla bir araya gelen Cemel topluluğuna katılmamış ve onların Şam'a gelerek kendisiyle birleşmelerine de engel olmuştur. Aycan, Muaviye'nin bu tutumunun elindeki insan ve asker gücünü, Hz. Ali'ye karşı koymada yetersiz olarak addettiği Cemel topluluğunun elinde heder etmek istememesi ile izah etmiş ve onların Hz. Ali ile aralarındaki mücadelenin sonucunu beklediğini savunmuştur. Tabi Muaviye'nin bu dönemde sadece yaşananlara seyirci kalmakla yetindiğini ifade etmek isabetli olmayacaktır. Müellif Muaviye'nin Şam halkı ve çevresini Hz. Ali'ye karşı kıskırttığını ve Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Sâd'ı bazı entrikalarla azlettirdiğini ifade etmiştir. Zira Muaviye, Hz. Ali ile girişilecek nihai savaş öncesi karşı tarafı yıpratmayı hedeflemiştir.

Taraflar arasında cereyan eden Siffin savaşını değerlendiren İrfan Aycan orduların özelliklerinden bahsettikten sonra muharebenin niceliği ile alakalı kısa bilgiler vermiş ve savaşın Şam ordusu için tehlikeli bir hal aldığı esnada Muaviye tarafında yer alan Amr b. el-Âs'ın siyasi kurnazlığı ile durdurulduğunu belirtmiştir. Şam ordusu mızraklarının ucuna Kur'an sahifelerini asarak Allah'ın kitabına başvurulmasını ima etmiş, Irak ordusu da Hz. Ali'nin yoğun itirazlarına rağmen kendisini tehdit ederek savaşı durdurmuştur. Savaşın durmasıyla hakeme başvurma meselesi kabul edilmiş ve Hz. Ali, ordusu içindeki asiler eliyle kendisini temsil edecek olan hakemi belirlemekten dahi aciz bırakılmıştır. Müellif hakem meselesinin kabulünün Muaviye'yi isyancı vali konumdan çıkarıp anlaşmaya kabul görülen tarafa yükselttiğini savunmuştur. Savaşın durdurulmasından yaklaşık bir yıl sonra vuku bulan hakem olayı ile birlikte meselenin Muaviye'yi temsil eden Amr b. el-Âs ve Hz. Ali'yi temsil ettiği düşünülen Ebû Musa el-Eş'arî arasında alınacak olan kararlar sonuca bağlanması beklenirken, Amr b. el-Âs'ın muhatabını kandırması üzerine ihtilaf daha da derinleşmiş ve Muaviye nihai hedefine adının halife olarak anılmasıyla birlikte bir adım daha yaklaşmıştır. Müellif Muaviye'nin meseleyi böylece savaş meydanından politik

zemine kaydırıldığını ve buraya kadar savunmacı konumunda olmasına karşılık bu olaydan sonra taarruza geçtiğini savunmuştur.

Muaviye'nin taarruza geçtiği dönemi üç aşamada ele alan müellif, öncelikle Mısır'ın Hz. Ali idaresinden koparıldığını, ardından Mısır dışındaki bölgelere taciz saldırılarında bulunulduğu ifade etmiş ve nihayet Haricîlerin suikast girişimi sonrasında Hz. Ali'nin vefatıyla Muaviye'ye iktidar yolunun açıldığını belirtmiştir. İrfan Aycan'a göre Hz. Ali'nin vefatıyla birlikte oğlu Hz. Hasan'ın hilafeti kısa bir süreliğine dahi olsa üstlenmesi, Muaviye'nin hedefine giden yolda ciddi bir engel sayılmayacaktır. Zira Hz. Ali'ye asi gelen Iraklılar halefi olan oğluna da aynı muameleyi reva görecekler ve Hz. Hasan daha Muaviye ile mücadele edemeden hilafeti ona devretmek zorunda kalacaktır.

Mekke döneminden itibaren idareyi ellerinde bulundurmuş olan Ümeyye oğulları, Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde bu ihtiraslarına kısa süreli de olsa ara vermek zorunda kalsalar da, Muaviye'nin hilafeti kendi çabalarıyla elde etmesiyle birlikte tekrardan yönetimi elde etmişlerdir. Müellif bu mücadelenin üç aşamada gerçekleştiğini savunmaktadır. Önceleri Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere yola çıkan Muaviye'nin hilafeti talep etmediği yönünde iddialarının bulunduğunu ifade eden Aycan, ardından kendisinin Hz. Ali'nin halifelikliğini meşru saymadığını ve son olarak kendisinin de halife olabileceği hususunu dile getirdiğini savunmuştur.

Eserin üçüncü ve son bölümü “Muaviye Dönemi Devlet Politikası” başlığı altında kaleme alınmış ve üç kısım altında işlenmiştir. Birinci alt başlıkta “Muaviye'nin İç Politikası”na değinen Aycan öncelikle Muaviye'nin hilafeti dönemindeki toplum yapısının eskiye göre farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Eski ve yeni dönem ayırımlarında bulunan müellif eski dönemin son temsilcisinin Hz. Ali ve yeni döneminkinin Muaviye olduğunu belirtmesinin ardından iki dönemi birbirlerinden ayıran özelliklere dikkat çekmiştir. Ardından Muaviye'nin yönetim anlayışını ortaya koyan Aycan, onun genellikle kabiliyetli ve nüfuz sahibi kişileri görevlendirdiğini, akrabalarını önemli mevkilere getirmekten kaçındığını, yine idarecilerinin sıkça görev yerlerini değiştirdiğini ve yönetimde özellikle Taif'te meskûn Sakîf kabilesi mensuplarından istifade ettiğini ifade etmiştir. Sakîflilerin Muaviye tarafından tercih edilme sebeplerini uzun uzadıya açıklayan müellif, Ebû Süfyan'ın ve Ümeyye oğullarının Taiflilerle olan münasebetlerine de dikkat çekerek Muaviye'nin bu kararını mantıklı izahlarla açıklamaktadır.

Muaviye'nin Haricîler ve Hz. Ali taraftarlarıyla olan münasebetini ortaya koyan Aycan, öncelikle Haricîlerin Iraklılar eliyle sindirildiğini ifade etmiş ve bu dönemde Halife'nin onlarla iyi münasebetler geliştirdiğini savunmuştur. Fakat Haricî tehlikesinin bertaraf edilmesinin ardından Muaviye Irak taifesine önceleri Hz. Ali taraftarlarından olan valisi Ziyad b. Ebîh'in eliyle devletin sert yönünü hissettirmiştir. İrfan Aycan, Ziyâd b. Ebîh'in önceleri Hz. Ali taraftarı iken onun vefatından sonra taraf değiştirmesini sağlayan sebepleri ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Aksi takdirde Ziyâd

b. Ebîh'in Muaviye'nin tarafına nasıl geçtiği okuyucu tarafından anlamlandırılmayacaktır.

Üçüncü bölümün ilk kısmın son başlığı olan “Veliahd'lık Sisteminin Oluşturulması Girişimleri” altında müellif Muaviye'nin oğlu Yezid'i kendi yerine halef bırakmak istemesini ele almıştır. Velahtlık fikrinin Muaviye'ye Muğîre b. Şu'be tarafından fısıldandığını iddia eden görüşlere karşılık Aycan, Muaviye'nin bu meseleyi öncesinden düşünmüş olacağı kanaatini savunmuş ve bunu onun siyasî kabiliyeti ile açıklamıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere velahtlık sisteminin Arapların idarede henüz tecrübe etmedikleri bir yöntem olması sebebiyle, Muaviye muhtemel muhalefetlerden kaçınmak için velahtlık fikrinin açıklanmasını zamana yaymıştır. Ayrıca bazı kötü vasıflarıyla tanınan oğlu Yezid'i bazı orduların başında sefere göndererek ve haç emiri olarak tayin ederek halk nezdinde itibar kazanmasını sağlamıştır.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında Muaviye dönemindeki fetihleri ele alan müellif öncelikle Anadolu ve Ermenistan fetihlerini, ardından Horasan ve Sind bölgelerindeki mücadeleleri ve son olarak ta Kuzey Afrika'daki fetih hareketlerinden bahsetmiştir.

Bu bölümün son kısmında “Devletin Ekonomik Uygulamaları”nı ele alan Aycan öncelikle devletin gelir elde ettiği kaynakları tespit etmiş ve dönemin ticaret hayatı ve ticaret mallarına uygulanan gümrük vergileriyle alakalı bilgiler vermiştir. Ardından Muaviye'nin gelir elde ettiği kaynakları ele alan müellif devlet tarafından ödenen maaşların miktarına ve dönemin şartlarında ziraatın önemine dikkat çekmiştir.

İslâm tarihinde Emevî devletinin kurucusu olan Muaviye b. Ebî Süfyan'ın hayatını ve nihai hedefi olan hilafete ulaşmasındaki gayretlerini ortaya koyan İrfan Aycan'ın bu kitabı özellikle yayımlandığı dönemlerde ciddi bir araştırmanın ürünü sayılabilecek bir çalışmadır. Zira dönemin şartlarında 150'den fazla kaynağa ulaşmak ve incelemek özel bir gayret gerektirecektir. Ayrıca eser günümüzde de değerinden bir şey kaybetmemiştir. Zira eserin yakın dönemde farklı yayınevleri tarafından tekrar basılması günümüzde esere gösterilen ilgiyi gözler önüne sermektedir. Bunun haricinde eserin dili gayet akıcı ve açıktır. Müellif meramını okuyucuya sade bir dille aktarmıştır. İrfan Aycan'ın kitabın bazı kısımlarında ele aldığı konuların özellikle hangi kaynaklarda bulunabileceğine işaret etmesi, akademik çalışmalara henüz başlamış olan birçok araştırmacı için kılavuzluk görevi görmektedir. Ayrıca değerlendirdiği olayların arka planına işaret edip titiz izahlarıyla okuyucunun zihninde mantıklı sonuçlar üretmesi eserin dikkate alınması gereken diğer bir yönüdür. Müellifin değerlendirmelerinde hüküm vermekten ve tarihi şahsiyetleri yargulamaktan kaçınarak objektif kalmaya gayret etmesi eserin “Giriş” kısmında verilen metodolojik bilgilere sadık kalındığı anlamına gelmekte ve gelecekte tarihçilerin çalışmalarında takip etmeleri gerektiği metodu ortaya koymaktadır.